

**ДОНЕЦЬКО – ПРИДНІПРОВСЬКИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ РЕГІОН
У ПРАЦЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДНИКІВ поч. ХХ ст.
(ДО МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ)**

У статті розглядаються процес формування та реалізації методів дослідження промисловості істориками та економістами поч. ХХ ст.

Ключові слова: пізнавальний оптимізм, позитивізм, неокантіанство, марксизм, колективно-капіталістичні об'єднання.

В статье рассматривается процесс формирования та дальнейшая эволюция методов научного исследования промышленности историками и экономистами начала ХХ ст.

Ключевые слова: познавательный оптимизм, позитивизм, неокантианство, марксизм, коллективно-капиталистические объединения.

The article deals with the process of formation is the further evolution of the methods of scientific research industry historians and economists of the early twentieth century.

Keywords: cognitive optimism, positivism, Kantianism, Marxism, the collective capitalist associations.

Постановка проблеми. Розвиток будь-якої історичної проблематики неможливий без аналізу її історіографії та методів дослідження. Важливо, що внутрішня логіка таких досліджень полягає в тому, що в них чітко простежується зв'язок теорій, розроблених у різні часи, та практичного втілення їх у життя. У зв'язку з цим наукова спадщина історичної науки ХХ ст. потребує сучасного методологічного та наукового переосмислення. Як було зазначено у статті член-кореспондента НАН України О.П.Реєнта, “на зламі століть природнім виглядає прагнення людства поглянути назад, оцінити свої здобутки та прорахунки, щоб упевненіше рухатися вперед. Зрозумілими є і спроби істориків не лише підбити певні підсумки власної роботи, а й по-новому, із сучасних позицій визначити своє ставлення до подій минулого. Як це завжди буває на зламі часу, вчені вдаються до наукових узагальнень, теоретичного осмислення пройденого шляху, полеміки навколо вузлових питань історичного буття та, власне, історичної науки“ [4, с.3].

Актуальність теми полягає в тому, що формування історичного знання тісно пов'язано з розвитком історичних, теоретично обґрунтованих ідей та методологічних принципів доведення істинності теоретичних положень, які пройшли певний етап еволюції, трансформацій та змін.

Мета роботи полягає в тому, щоб, на підставі аналізу широкого спектра різноманітних історичних джерел, простежити процес формування та реалізації наукових методів дослідження промисловості Донецько-Придніпровського економічного регіону кінця ХІХ – початку ХХ ст. науковцями ХХ ст.

Виклад матеріалу. Як відмічав Л.В.Таран, від 70-х років ХІХ ст. і до початку 30-х років ХХ ст. російська та українська історична думка розвивалася на “плюралістичних засадах позитивізму, неокантіанства, марксизму” [6, с.30].

Як методологічне підґрунтя досліджень, позитивізм вимагав від дослідників досконалого вивчення джерел, поваги до професіоналізму дослідника, уваги до індивідуальності та специфічності історичних явищ, визнання їх залежності від місця та часу, постулюванням генетичного принципу їх вивчення, вимоги максимально точно описувати факти, пізнавальний оптимізм, перенесення акценту з діяльності видатних осіб на діяльність мас, зосередженості на процесах структурного характеру [там само].

Зміни парадигм, як у світовій, так і вітчизняній історіографії, відбуваються на початку ХХ ст., що призводить до переоцінки місця науки в аналізі історичної реальності. Неокантіанство розподіляє науки за методами пізнання, де історія розглядається як наука, що нездатна формулювати закони існування суспільства, а тільки систематизує історичну реальність. Визнається залежність пізнавальності об'єктів науки від суб'єкта, який його пізнає та оцінює у відповідності до системи ціннісних орієнтацій історичного періоду або

певної епохи. Завдяки цьому історична наука початку ХХ ст. "...ставила проблеми особистості в історії, яка виявляє себе у сукупності своїх антропо-психологічних і частково соціальних якостей, а також проблеми міждисциплінарності, як основи історичного дослідження. При цьому наголос робився на співробітництві із соціологами, психологами та біологами" [6, с.31].

В історіографії цього періоду "...на зміну глобальним узагальненням минулої історіографії, створеним на порівняно бідній емпіричній базі, прийшла величезна кількість вузькоспеціалізованих праць" [5, с.154]. Це був якісний крок у розвитку не тільки проблематики, але й методики досліджень. І до 30-х років ХХ ст. ці різні підходи співіснують у науці.

Такий певний консерватизм у методах дослідження, на початку ХХ ст., простежується в працях дослідників, наукові інтереси яких пов'язані з аналізом економічного стану та перспектив вугільної та металургійної промисловості Донецько-Придніпровського економічного регіону, та процесів цим обумовлених.

Як правило, наукова діяльність кінця ХІХ – початку ХХ ст. не вимагала від фахівця володіння спеціальними навичками та вміннями, методами наукового дослідження й аналізу історичних процесів у цілому, а обмежувалося добросовісністю та максимальною точністю описання фактів, що давало можливість залучати до аналізу цих процесів не тільки істориків, а й фахівців різних галузей – економістів, геологів, промисловців та інших, безпосередньо пов'язаних із діяльністю Донецько-Придніпровського економічного регіону. До них належать Б.Ф.Брандт, С.Фармаковський, В.Гефдинг, А.М.Терпигорев, П.Пальчинський, І.А.Тімме, І.М.Гольдштейн, Ф.Р.Фертнер, А.О.Гушка, П.І.Фомін та ін.

Дослідження безпосередньої економічної діяльності обумовлює специфічну джерельну базу, яка формується балансами, звітами, анкетами, ринковою діяльністю підприємств, колективно-капіталістичних об'єднань, копалень та ін. Це давало можливість кожному досліднику описати те чи інше історичне явище на власний його розсуд. Таке становище в науці прогресивно впливає на загальну кількість праць у дослідженні економічного розвитку Донецько-Придніпровського економічного регіону, а з іншого боку негативно впливає на формування історіографічної думки.

І якщо на кінець ХІХ ст. великий вплив на стан історичної та економічної науки з означеної проблематики мали праці німецьких дослідників R.Liefman, H.G.Heymann, E.Kaufmann, K.Heinig, друковані видання "Die bank", "Grdr. d.S.- Oek", "Neue Zeit", то початок ХХ ст. характеризується значною кількістю власних періодичних видань різних напрямів - "Современный мир", "Современник", "Горный журнал", "Голос труда", "Вестник Екатерининской железной дороги", "Вестник финансов", "Мирный труд" та ін. Що якісно впливає на розвиток вітчизняної економічної та історичної думки, та переходу до неокантіанства.

У свою чергу, наявність специфічної джерельної бази вимагало формування певних методик дослідження із використанням статистичних, математичних, графічних методів обробки інформації та методів її наочного розповсюдження, які знайшли своє відображення як у науковій, так і в популярній літературі.

Анкетування, або "відомості", як один із методів отримання інформації, орієнтувалося на конкретну мету і складалося з певної кількості питань, які мали послідовність, важливу для збирача інформації, а головним чином для відомчого департаменту. Треба зазначити, що анкетування проводилось не тільки з питань технічного забезпечення підприємств, але й знайшло використання у формуванні загального стану медицини, гігієни та конфліктів на підприємствах. Так, у 1904 році виходять "Статистические сведения о стачках рабочих на фабриках и заводах за десятилетие 1895-1904 года", упорядник В.Е.Варзар, які складаються з 6 розділів: 1. Загальні відомості про страйки (загальна кількість, кількість робітників, які беруть в них участь та ін.); 2. Страйки за різними галузями виробництва; 3. Страйки за їх тривалістю; 4. Страйки за їхніми причинами; 5. Страйки за їхніми наслідками;

б. Обставини та умови, в яких проводились страйки, та чим вони скінчились.

Поруч з анкетами дослідники використовують статистичні дані, отримані фабричною інспекцією, на яку, згідно із законом від 14 березня 1894 р., розповсюджується офіційний нагляд над фабричною та заводською промисловістю. Характерною рисою анкет і статистичних джерел стає залучення до отримання даних нових промислових одиниць – фабрик та заводів. В науці відбувається розмежування між ремісничими та промисловими підприємствами, на що якісно вплинув циркуляр від 7 липня 1895 р., який визначає підприємство за мінімальною кількістю робітників – 15, та наявністю парового двигуна.

Отримані таким чином відомості використовувались для видання статистичних даних, наприклад, “Статистика съездов горнопромышленников Юга России”, “Марганцевая промышленность Юга России”, “Железная промышленность Юга России” та ін. Коло отриманої інформації можна поділити на декілька груп: географічні – місцезнаходження підприємств та їх площа; технічні дані – кількість парових котлів або підйомників, кількість парових машин, кількість електричних машин та обладнання, кількість діючих копалень або коксових та мартенівських печей; дані соціальної сфері – кількість робітників, інженерів, забезпеченість житлом, лікарнями, навчальними закладами, та системи страхування робітників.

Але, як зазначає В.В.Крутіков, статистичні данні мають певні недоліки, до яких належать вибіркковість питань до анкет і статистичних даних, певний суб’єктивізм заводчиків, які намагалися надати хибні дані, невідповідність даних у часі, зумовлена терміном отримання інформації та її видання, коли статистичні збірки видаються, а дані ще надходять [2, с.54].

Для демонстрації тенденцій у промисловості або процесів створення колективно-капіталістичних об’єднань, а також для візуальної демонстрації матеріалу науковці початку ХХ ст. використовують таблиці, графіки, схеми. Як правило, таблиці мають невеликий обсяг, але відповідають поставленій меті.

Діаграми або малюнки повинні були за допомогою методу візуалізації сформувати певну уяву про витрати, кількість (шкіл, померлих, освічених, споживання тощо). Розраховані і на пересічного читача, вони мали різноманітні форми та кольори, але завжди діаграми ілюстрували статистичні данні, і як правило використовувалися разом.

Зрозуміло, що у своїх працях дослідники використовували вибіркковий метод отримання інформації з різних джерел, підібраних за власною потребою і не завжди однорідних матеріалів.

І вже на початку ХХ ст. дослідники починають використовувати елементи порівняльності. Найбільш яскраво це продемонстрував П.І.Фомін у своєму дослідженні “Синдикаты и тресты” [9]. Виділивши коло питань, які найбільше були розроблені як німецькими, так і вітчизняними фахівцями, він демонструє різні точки зору на визначення монополій, їхні характеристики, відміни між організаційними формами колективно-монополістичних об’єднань, причини їх виникнення і приходять до висновків про місце синдикатів в економіці країни, не відкидаючи чи заперечуючи ту чи іншу точку зору.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Невеликий обсяг статті не дає нам можливості всебічно висвітлити тему, яка потребує подальшого наукового опрацювання. Але все вищевикладене дає підставу зробити висновки про те, що на початку ХХ ст. в дослідженнях особливостей економічного розвитку вугільної та металургійної промисловості Донецько-Придніпровського економічного регіону відбуваються суттєві зрушення в прийомах і методах збирання інформації та її опрацювання. Цьому сприяла значна кількість як спеціалізованих, так і популярних видань, використання анкетування та статистичних даних, балансів, звітів, що в свою чергу залучало до досліджень не тільки істориків, економістів, а й просто фахівців різних галузей. Опрацювання цифрового матеріалу призвело до поширення в історичній науці математичних, статистичних та графічних методів. Разом із цим, треба зазначити, що значна кількість праць призводить до зародження або використання елементів

порівняльного методу наукового дослідження, хоча у більшості своїй фахівці залишаються на плюралістичних засадах позитивізму та неокантіанства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балабанов М. Очерки истории рабочего класса в России. Часть II. Капиталистическая Россия (60-е-80-е гг. XIX ст.). - М.: Экономическая жизнь, 1925. - 477 с.
2. Крутиков В.В. Источники по социально-экономической истории Украины периода капитализма (1961-1900).- Днепрпетровск: ДГУ, 1980.-132 с.
3. Пальчинский П. И. Жилища для рабочих на рудниках Донецкого бассейна // Горный журнал.- 1906.- №9.- Т.3.- С.422-446.
4. Реснт О.П. Деякі проблеми історії України XIX – початку XX ст.: стан і перспективи наукової розробки // Український Історичний Журнал.- 2000.- №2.- С.3-26.
5. Стельмах С. Парадигми історичної думки у XX столітті // Політична думка.-1997.-№4.-С.153-170.
6. Таран Л.В. Провідні тенденції світової історіографії в XX ст. та проблеми кризи сучасної української історичної науки.// Укр. іст. журн. - №5. - С.30-40.
7. Фармаковский С.П. Синдикатские этюды.-СПб.:Типо.-лит. “Якорь”, 1908.- 148 с.
8. Фертнер Ф.Р. Нужен ли Донецкой каменноугольной промышленности синдикат. - Харьков: Тип. газеты «Утро», 1909.- 47 с.
9. Фомин П.И. Синдикаты и тресты. - Харьков: Изд. Союз , 1919 . - 110 с.